

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито теоретичні основи дослідження професійної ідентичності викладача вищого навчального закладу, визначено умови формування підготовки фахівця.

Ключові слова: ідентичність особистості, професійна ідентичність, викладач вищого навчального закладу.

Сучасний етап розвитку вітчизняної педагогічної науки характеризується відновленням інтересу до проблеми викладацької діяльності у вищій школі, професійної компетентності викладача ВНЗ, його професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації (О. Коржуєв, В. Попков, Ю. Фокін та ін.). Визначення умов, які б сприяли успішному гармонійному професійному розвитку педагога вищої школи, подоланню можливих професійних криз і досягненню професійної зрілості є найактуальнішою науковою проблемою, що висувається суспільною освітньою практикою. Відтак, особливої актуальності набуває проблема дослідження сутності професійної ідентичності викладача ВНЗ, оскільки саме професійна ідентичність є визначальним чинником гармонійного професійного розвитку фахівця, критерієм його професійної зрілості. Проте саме в періоди кардинальних змін у соціальній, політичній, культурній, економічній, науковій та інших сферах життя ускладнює формування професійної ідентичності особистості внаслідок порушення стійкої ідентифікації.

Метою статті є визначення теоретичних основ дослідження професійної ідентичності викладача ВНЗ. Основними завданнями є: 1) проаналізувати основні підходи щодо визначення сутності феномену ідентичності особистості; 2) розкрити структуру ідентичності особистості; 3) визначити теоретичні основи дослідження професійної ідентичності викладача ВНЗ.

Поняття “ідентичність” для сучасної психолого-педагогічної науки не є новим. Традиційно у вітчизняній і зарубіжній психології уявлення про сутність ідентичності особистості розвивалося в рамках дослідження самосвідомості та самовідношення, ідентичність розглядалась як один із аспектів проблеми “Я”. Підходи до визначення сутності ідентичності як особливого феномену внутрішнього світу людини традиційно у психолого-педагогічних дослідженнях (І. Антонова, Л. Шнейдер та ін.) поділяють на такі: психоаналітичні теорії ідентичності; інтеракційні та когнітивні теорії ідентичності.

Широке використання терміна “ідентичність” і його введення у науковий категоріальний апарат пов’язано з ім’ям Е. Еріксона, на думку якого, ідентичність – це внутрішня неперервність і тотожність особистості; мати ідентичність – по-перше, відчувати себе, своє буття як особистості незмінним, незалежно від зміни ситуації, ролі, самосприйняття; по-друге, це значить, що минуле, теперішнє та майбутнє переживаються як єдине

ціле; по-третє, це значить, що людина відчуває зв'язок між власною неперервністю та визнанням цієї неперервності іншими людьми [7]. Змістом ідентичності, за Е. Еріксоном, є конфігурація, яка виникає шляхом успішного еґо-синтезу та ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституційні задатки, базові потреби, ефективні захисні реакції, успішні сублімації та постійні ролі. Отже, ідентичність у працях Е. Еріксона розглядається як певна структура, що складається з певних елементів, яка переживається суб'єктивно як почуття тотожності та неперервності власної особистості при сприйнятті інших людей, котрі визнають цю тотожність і неперервність [8, с. 532].

Подальший розвиток проблема ідентичності людини знайшла у працях О. Ватермана, Дж. Марсія, Д. Маттесона та ін. Так, Дж. Марсія визначив ідентичність як структуру Еґо – внутрішню самовідтворювальну, динамічну організацію потреб, здібностей, установ, індивідуальної історії. Ідентичність виявляється крізь патерни “вирішення проблем”, що можуть спостерігатися. Вирішення кожної, навіть незначної, життєвої проблеми робить певний внесок у досягнення ідентичності. О. Ватерман вважає, що ідентичність пов'язана з наявністю в людини чіткого самовизначення, яке включає вибір цілей, цінностей і поглядів. Цілі, цінності та погляди він називає елементами ідентичності.

Ідентичність може виявлятися у декількох типах. Слідом за Е. Еріксоном Дж. Марсія визначив такі типи ідентичності особистості: досягнута або зріла ідентичність; мораторій; передчасна ідентичність і дифузна ідентичність. Досягнута ідентичність характеризується тим, що людина має сформовану систему цілей, цінностей і поглядів, вона знає чого хоче і, відповідно, структурує власне життя. Таким людям властиві почуття довіри, стабільності, оптимізм відносно майбутнього. Мораторій характеризує людину, яка знаходиться у стані кризи ідентичності та активно намагається подолати її. Така людина постійно перебуває у стані пошуку інформації, що необхідна для подолання кризи, і спочатку переживає почуття допитливості, радісного очікування. Передчасна ідентичність визначає людину, яка ніколи не переживала стан кризи ідентичності, проте має певний набір цілей, цінностей і поглядів. Ці елементи є результатом не самостійного пошуку, а наслідком ідентифікації з батьками та іншими значущими людьми. Дифузна ідентичність характерна для людей, які не мають стійких цілей, цінностей і поглядів. Вони часто переживають такі негативні стани, як песимізм, апатія, відчуження, тривога, відчуття безпорадності та безнадійності [2].

Інший напрям дослідження сутності ідентичності пов'язаний з працями Дж. Міда, який під ідентичністю розумів здатність людини сприймати власну поведінку та життя в цілому як єдине ціле. Дж. Мід виокремлює усвідомлену та несвідому ідентичність. Несвідома ідентичність людини базується на комплексі очікувань, несвідомо прийнятих норм, звичок. Свідома ідентичність виникає тоді, коли людина починає розмірکو-

увати про себе, свою поведінку, що можливо тільки за наявності рефлексії [1].

Розвиваючи ідеї Дж. Міда про соціальну й індивідуальну детермінацію ідентичності людини, І. Гофман виокремлює такі її види: 1) соціальна ідентичність – типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої вони належать; 2) особиста ідентичність – індивідуальні ознаки людини (індивідуальні фізіологічні, психологічні ознаки й унікальна комбінація фактів і дат історії життя); 3) Я-ідентичність – суб'єктивне відчуття індивідом власної життєвої ситуації, власної неперервності й унікальності.

Сутність ідентичності людини досліджувалась і в когнітивному напрямі як когнітивна система, яка виконує роль регуляції поведінки у відповідних умовах (у працях Х. Теджфела, Дж. Тернера). Ідентичність складається з двох підсистем: особистісна ідентичність і соціальна ідентичність. Перша стосується самовизначення через фізичні, інтелектуальні та моральні риси. Друга містить окремі ідентифікації та визначається належністю людини до різних соціальних категорій: національності, статі тощо. Особистісна та соціальна ідентичності людини є двома полюсами одного біполярного континуума. На одному полюсі – поведінка, яка повністю визначається особистісною ідентичністю, на іншому – поведінка, яка повністю детермінується соціальною. Найбільш типовою, ефективною є поведінка, яка знаходиться між цими двома полюсами. Досягнення ідентичності, за Х. Теджфелом, можливо як внаслідок розвитку особистісної ідентичності, так і внаслідок формування соціальної ідентичності. З метою адаптації до навколишнього середовища людина регулює свою поведінку: домінуючою стає чи особистісна, чи соціальна ідентичність. У кожній ситуації людина буде поводити себе як особистість при актуалізації у Я-концепції особистісної ідентичності, як член суспільства, соціальної групи – при актуалізації соціальної ідентичності. Важливим є те, що між рівнем вираження соціальної й особистісної ідентичності, на думку когнітивістів, є функціональний антагонізм: з позиції особистісної ідентичності людина не бачить схожості між групами, з позиції групової ідентичності не розрізняє індивідуальних характеристик окремих членів групи. Будь-які чинники, що посилюють групову ідентичність, приводять до посилення сприйняття особистістю тотожності між собою та членами групи й таким чином деперсоналізують індивідуальне самосприйняття.

Отже, здійснений аналіз підходів щодо визначення сутності ідентичності особистості в сучасній науці дає підстави зробити такі висновки.

Ідентичність є суб'єктивною категорією, феноменом, який характеризує внутрішній світ людини. Ідентичність має внутрішню будову, в якій домінують два основні компоненти – особистісний і соціальний. Онтогенетично особистісна ідентичність є вторинною відносно соціальної. Ідентичність є динамічною структурою, що розвивається протягом життя, причому цей розвиток не є лінійним, рівномірним і може йти як у прогресив-

ному, так і в регресивному напрямі. Можливе виділення різних типів ідентичності за критерієм її зрілості, усвідомленості, спрямованості.

Ідентичність є багатомірним, інтегративним психологічним феноменом, який забезпечує цілісність, тотожність і визначеність людини. Сутність ідентичності є синтезом усіх характеристик людини в унікальну структуру, яка визначається й переструктурується в результаті суб'єктивної прагматичної орієнтації в постійно мінливому середовищі [6, с. 10].

У сучасних вітчизняних дослідженнях феномену ідентичності особлива роль надається вивченню становлення ідентичності людини у пострадянському просторі, адже виникає проблема суперечності “старої” та “нової” соціальних ідентичностей: у тоталітарному радянському суспільстві соціальна ідентичність була ідентичністю державно-громадянською, що вимагала прийняття офіційної ідеології і системи цінностей радянської людини. Крах тоталітарної системи є процесом становлення нової соціальної ідентичності, яка має характер конфронтаційного плюралізму різних еліт (політичних, економічних, культурних, етнонаціональних, релігійних тощо). Становлення соціально-групової ідентичності таким чином стає складно передбачуваним і неоднозначно інтерпретованим. Відтак, постає вкрай актуальним і практично значущим дослідження особливостей формування соціальної ідентичності людини в нових суспільних умовах.

Професійна ідентичність у сучасній науці розглядається як одна з основних складових соціальної ідентичності людини, як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійного співтовариства; певна міра ототожнення-диференціації себе з працею та іншими представниками професії (Л. Шнейдер). Професійна ідентичність завжди виявляється у когнітивно-емоційно-поведінкових самописах “Я”. Вона, на думку Е. Зеєра, є професійним образом “Я”, що включає професійні стереотипи й унікальність власного “Я”; усвідомлення своєї тотожності з професією.

Професійна ідентичність є складним динамічним феноменом. Під час її становлення особистість проходить ті самі етапи, що й під час соціалізації – етапи довіри, автономії, ініціативності, досягнення, ідентичності, інтимності, творчості, інтеграції (за Е. Еріксоном). Кожний етап становлення професійної ідентичності може визначатися як позитивним, так і негативним результатом. Якщо результат позитивний, то це приводить до подальшого позитивного розвитку професійної ідентичності, найвищою точкою якого є зріла ідентичність. Якщо результат негативний – розвиток професійної ідентичності порушується аж до виникнення дифузної, розщепленої ідентичності, що вказує на несумісність, крайню конфліктність особистісного та професійного в “Я” людини.

За своєю рівневою структурою, етапами розвитку, професійна ідентичність особистості складається (за мірою ускладнення) з:

- 1) усвідомлення фахівцем далеких і близьких професійних цілей, прагнен-

ня зрозуміти власну професійну справу, оволодіти нею у повному обсязі, засвоїти всі професійні функції; 2) засвоєння основних вимог професійної діяльності до людини, усвідомлення власних можливостей, здійснення діяльності за зразком, встановлення професійних контактів, входження до професійного співтовариства; 3) практичної реалізації обраних професійних цілей, самостійної та свідомої реалізації професійної діяльності, формування певного кола професійних контактів, інтенсифікації професійного спілкування, формування індивідуального стилю професійної діяльності; 4) вільної реалізації професійної діяльності, професійного самовдосконалення, професійної творчості [6, с. 21].

Професійна ідентичність має різні джерела формування. Одним із джерел є професійна освіта, зміст якої визначають нормативні державні документи про освіту. Спеціаліст, який навчався на певному факультеті та отримав диплом, сприймається як професійно ідентичний своїй професії. В цьому випадку основною умовою становлення професійної ідентичності є освітньо-професійна єдність долі та професійна освіченість. Важливою є ритуалізація в професійній поведінці: проведення професійних свят, захист дипломів, виступи на конференціях тощо, що має важливе значення для всіх членів професійної спільноти та формує почуття професійної єдності. Одним з визначальних механізмів формування професійної ідентичності на етапі професійного навчання є ідентифікація з учителем, викладачем, науковим керівником, в образі якого втілюються професійні норми та цінності, професійні уявлення. На думку вітчизняних дослідників (Є. Климов, В. Петренко, М. Пряжников та ін.), саме вчитель частіше за все стає “прототипом” – персоніфікованим образом самої професії, що розвивається під час професійної освіти та подальшого професійного розвитку фахівця.

Іншим із джерел формування професійної ідентичності є індивідуально-психологічні особливості, здібності особистості, які визначають успішність входження особистості в професію. Важливу роль під час становлення професійної ідентичності мають суб’єктивні очікування та можливості соціальних перспектив, а також визнання оточенням людини як професіонала, що сприяє утвердженню професійної ідентичності.

Висновки. Професійна ідентичність викладача ВНЗ у сучасній вітчизняній і зарубіжній науці є малодосліджуваною, що виявляється у відсутності ґрунтовних праць, присвячених її вивченню. Проте актуальність її дослідження зазначена в працях провідних учених, які займаються дослідженням професійної діяльності, професійної компетентності, професіогенезу педагогів вищої школи (В. Ащепков, О. Гура, В. Каргаполов, О. Коржуєв, Л. Макарова, Ю. Фокін та ін.). Теоретична невизначеність і практична значущість проблеми визначення сутності професійної ідентичності викладача ВНЗ спонукають нас на подальше її дослідження.

Список використаної літератури

1. Антонова И.В. Проблема личностной идентичности / И.В. Антонова // Психология самосознания : хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 2007. – С. 471–488.

2. Бергер П. Идентичность / П. Бергер, Т. Лукман // Психология самосознания : хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 2007. – С. 567–589.

3. Гура О.І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О.І. Гура. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – 332 с.

4. Коржуев А.В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А.В. Коржуев, В.А. Попков. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 300 с.

5. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество / Ю.Г. Фокин. – М. : Академия, 2002. – 214 с.

6. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : автореф. ... дис. д. психол. н. / Л.Б. Шнейдер. – М. : МПГУ, 2001. – 41 с.

7. Эриксон Э. Идентичность / Э. Эриксон // Психология самосознания : хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 2007. – С. 534–565.

8. Эриксон Э. Идентичность. Теоретическая интерлюдия / Э. Эриксон // Психология самосознания : хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 2007. – С. 517–534.

Приходько Т.П. Профессиональная идентичность преподавателя высшей школы

В статье раскрываются теоретические основы исследования профессиональной идентичности преподавателя высшей школы, определяются условия ее формирования в процессе профессиональной подготовки специалиста.

Ключевые слова: идентичность личности, профессиональная идентичность, преподаватель высшей школы.

Prihodko T. Professional identity of the teacher of a higher school: theoretical bases of research

In clause the theoretical bases of research of professional identity of the teachers of a higher school are opened, the conditions of they formation during professional leaning are defined.

Key words: person's identity, professional identity, teacher of a higher school.